

Міграції в умовах глобальної фінансово-економічної кризи

О. МАЛИНОВСЬКА,

доктор наук з державного управління

Національний інститут проблем міжнародної безпеки РНБОУ

Статтю присвячено впливові світової економічної кризи на міжнародну мобільність населення, погіршенню умов життя та праці мігрантів, а також необхідності пошуку шляхів адекватного політичного реагування на міграційну ситуацію в умовах кризи, посилення захисту громадян, які працюють за кордоном.

Стаття посвячена впливові мирового економічного кризиса на международную мобильность населения, ухудшение условий жизни и работы мигрантов, а также необходимости поиска путей адекватного политического реагирования на миграционную ситуацию в условиях кризиса, усиление защиты интересов граждан, работающих за границей.

The article is devoted to the impact of the World Economic Crisis on international mobility, worsening of the conditions of migrants' work and life, as well as necessity of adequate political response on migration situation in crisis circumstances, strengthening protection of citizens working abroad.

Ключові слова: фінансово-економічна криза, міграція, міграційна політика.

Серед найбільш тривалих та небезпечних наслідків глобальної фінансово-економічної кризи — негативний вплив на соціальну сферу, загроза людському розвитку та правам людини, у т. ч. праву на свободу пересування. Світовий банк зафіксував скорочення світового ВВП на 2,2% у 2009 р. замість прогнозованих 1,3%. Причому падіння економіки в розвинутих країнах, які є основними реципієнтами мігрантів, становило 3,3% (табл.1).

Вплив кризи на міграцію та мігрантів простежується за кількома напрямками. По-перше, це зростання безробіття серед тих, хто перебуває за кордоном, та обмеження можливостей для прибуття нових мігрантів; по-друге, — зменшення обсягів переказів заробітків мігрантів на батьківщину; по-третє, — погіршення умов праці, посилення дискримінації та стигматизації мігрантів. І, нарешті, — зміни в політиці країн призначення та походження. Ці напрями пов'язані між собою, оскільки зменшення обсягів міграції та переказів мігрантів, як і погіршення умов їхньої праці, — наслідки несприятливої економічної ситуації та зменшення попиту на працю у всесвітньому масштабі. Цим обумовлені й відповідні рішення урядів.

Внаслідок несприятливої економічної кон'юнктури, за даними Міжнародної організації праці (МОП), у 2009 р. чисельність безробітних у світі зросла на 20 млн осіб і сягнула 59 млн¹. Для перспектив міжнародної міграції та становища мігрантів важливо, що

масштаби безробіття значно збільшилися в основних країнах-реципієнтах іноземних працівників (рисунок). Причому, за прогнозом, пік скорочення зайнятості спостерігатиметься лише наприкінці 2010 чи навіть на початку 2011 р.²

Безробіття серед мігрантів зросло більше, ніж серед корінного населення. Наприклад, в Іспанії, де ситуація на ринку праці одна з найскладніших в Європі, а чисельність безробітних збільшилася впродовж 12 місяців на 1,8 млн осіб і перевищила 4 млн, рівень безробіття серед мігрантів, який і до кризи був вищим, зріс на понад 7%, тоді як серед корінних мешканців — на 3%.

Вразливість мігрантів на ринку праці пояснюється низкою причин. По-перше, вони зайняті переважно у сферах виробництва, що найбільше постраждали, зокрема, у будівництві, промисловості, туризмі. Так, в Іспанії у 2009 р. зайнятість у будівництві скоротилася на чверть³. По-друге, вони характеризуються найменш надійними статусами зайнятості, значно частіше за місцеве населення працюють тимчасово або не повну кількість робочих днів чи годин (табл. 2). По-третє, серед мігрантів переважає молодь з відносно невисоким рівнем освіти і незначним стажем роботи (упродовж останніх десяти років перед кризою у Великій Британії саме іноземці заповнили 71% новостворених робочих місць, у США — 58%, в Іспанії, Австрії, Данії — понад 40%⁴), тобто працівники, які першими потрапляють під скорочення. По-четверте, значна частина мігрантів працюють у тіньовій економіці, часом знахо-

¹ GMG Fact-Sheet on the Impact of the Economic Crisis on Labour Migration and Migrant Employment. — September, 2009.

² World of Work Report 2009: The Global Jobs Crisis and Beyond / International Labour Office; International Institute for Labour Studies. — Geneva : ILO, 2009.

³ Awad I. The global economic crisis and migrant workers: Impact and response / International Labour Office, International Migration Program. — Geneva : ILO, 2009. — 60 p.

⁴ International migration outlook: SOPEMI 2009 / OECD. — Paris : OECD, 2009. — P. 14.

Таблиця 1

Динаміка ВВП у деяких країнах-реципієнтах мігрантів у 2007–2009 рр., %

	2007	2008	2009	2010 (прогноз)
Розвинуті країни та ЄС, у т.ч.	2,6	0,09	- 3,3	0,0
США	2,0	1,1	-2,4	-0,05
Велика Британія	3,0	0,7	-5,0	-0,4
Ірландія	6,0	1,2	-7,5	-0,7
Німеччина	2,5	1,3	-5,0	-1,0
Франція	2,1	0,7	-2,2	0,4
Чехія	6,0	3,2	-4,8	0,1

дяться в країні без належних дозволів, внаслідок чого не користуються жодними соціальними гарантіями⁵. І, нарешті, мігранти найчастіше стають жертвами дискримінації на ринку праці.

Вплив кризи на мігрантів диференціюється залежно від країни перебування та сектора зайнятості, оскільки негативні наслідки кризи були різними для окремих держав та галузей економіки. Особливо помітно умови міграції погіршилися у країнах, де криза розпочалася раніше і є найгострішою, це, зокрема, США, а в Європі – Іспанія, Ірландія. Щодо секторів економіки, у США, Іспанії, Ірландії, Арабських еміратах у першу чергу постраждало будівництво. У деяких інших країнах-реципієнтах (Малайзії, Японії, Кореї) – промислове виробництво.

Становище мігрантів в умовах кризи залежить від їхньої статі та рівня кваліфікації. Враховуючи гендерний розподіл працівників-мігрантів за сферами прикладання праці (чоловіки переважно зайняті у будівництві та промисловості, жінки – у сфері охорони здоров'я, освіти та у домашньому господарстві), кризу більше відчули чоловіки-мігранти, ніж жінки. Разом з тим, жінки частіше працюють у тіньовій економіці, де жодних гарантій трудових і соціальних прав не існує, тому їхнє становище також погіршилося.

Криза більше вплинула на некваліфіковану робочу силу, проте й для спеціалістів можливості працевлаштування за кордоном погіршилися. Разом з тим на кваліфі-

кованих мігрантів, які є носіями дефіцитних професій, зокрема, інженерних чи медичних, попит зберігався.

Хоча кризові умови не призвели до масового повернення мігрантів на батьківщину, вони обумовили скорочення виїзду за кордон. Передовсім це пов'язано з тим, що попит на іноземних працівників зменшився. Наприклад, в Італії у 2008 р. 10 тис. роботодавців відкликали подані раніше запити щодо працевлаштування іноземців. Водночас, потенційні мігранти ладні переклати кризу вдома, ніж наражатися на ризики міграції в несприятливих умовах. Наприклад, еміграція з Мексики, яка є однією з найбільших країн-донорів, у 2008 р. становила лише 45% рівня 2007 р.⁶ Міграція скоротилася навіть у межах ЄС, де висока мобільність працівників є важливою складовою соціально-економічної політики. Так, у четвертому кварталі 2008 р. у Великій Британії було зареєстровано на 45% менше працівників з країн-членів ЄС, ніж у четвертому кварталі 2007 р., через зменшення припливу з Польщі.

Наступна сфера впливу кризи – перекази мігрантів своїм сім'ям на батьківщину, які є вкрай важливими для розвитку країн походження, зменшення бідності, покращення показників людського капіталу. Хоча за обсягами вони поступаються прямій іноземній допомозі, проте вигідно відрізняються від неї тим, що потрапляють безпосередньо до адресатів і значно краще розподіляються. За оцінками Світового банку, обсяги переказів у 2008 р. досягли 433 млрд доларів США, з яких 328 млрд було

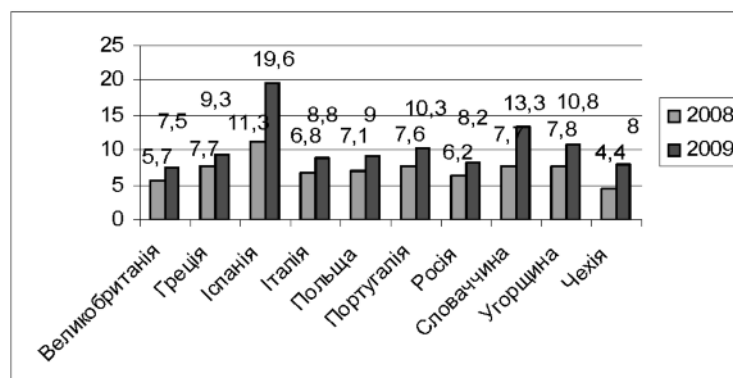

Рис. Рівень безробіття в деяких країнах-реципієнтах у 2008–2009 рр. за даними МОП, %*

* Джерело: Електронний ресурс. – Режим доступу: www.laborsta.ilo.org

⁵ Paradedmetriou D., Terrazas A. Immigrants and the Current Economic Crisis: Research Evidence, Policy Challenges, and Implications // Migration Policy Institute, 2009. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.migrationpolicy.org>.

⁶ Press conference on Global Migration. – 20 November 2008. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.un.org/News/briefings/docs/2008/081120_Migration.doc.htm.

Таблиця 2

Характер зайнятості мігрантів та корінного населення в деяких країнах-реципієнтах*

	Тимчасова зайнятість		Часткова зайнятість	
	корінне населення	мігранти	корінне населення	мігранти
Чехія	7,6	17,7	4,3	6,1
Греція	10,1	16,7	5,2	7,4
Угорщина	7,2	11,3	3,8	5,2
Італія	13,1	14,7	13,0	17,6
Польща	28,2	32,7	8,4	14,5
Португалія	21,2	34,0	8,9	7,6
Іспанія	28,8	47,5	11,5	13,7
Велика Британія	5,2	8,9	24,7	20,4

*Джерело: Awad I. *The global economic crisis and migrant workers: Impact and response* / International Labour Office, International Migration Program. — Geneva : ILO, 2009.

надіслано до країн, що розвиваються. Якщо ж врахувати суми, які переказуються неофіційними каналами, перекази можуть бути більшими на 50%⁷. Прогноз на 2009 р. передбачав їх скорочення на 5–8%, яке пов'язано зі зменшенням заробітків мігрантів внаслідок повернення частини з них додому, а також безробіття чи падіння рівня зарплат тих, хто залишився за кордоном (табл. 3).

У деяких країнах і регіонах скорочення переказів є особливо стрімким. Наприклад, з Росії, де працюють багато мігрантів з країн СНД, у т. ч. з України, обсяги грошових переказів у четвертому кварталі 2008 р. були на чверть меншими, ніж у третьому. У 2009 р. ця тенденція продовжувалася, що є прямим наслідком зупинення будівельних робіт, де зайняті численні мігранти, затримки чи не виплати заробітних плат, звільнень⁸. За оцінками Азійського банку, внаслідок кризи в економіці Росії та Казахстану обсяги переказів до пострадянських держав Центральної Азії скоротилися мало не на третину.

Особливо негативно скорочення переказів впливає на невеликі країни, де їх розміри зіставні зі значною часткою ВВП. Наприклад, у Молдові це 38,8%, у Таджикистані — 45%. Зменшення валютних коштів, що надходять від мігрантів, позначається на обслуговуванні зовнішнього боргу, призводить до зростання бідності, а внаслідок скорочення споживання має несприятливий мультиплікаційний вплив на економіку та перспективи виходу із кризи.

Разом з тим, падіння обсягів переказів має значно менші масштаби, ніж прямих іноземних інвестицій чи іноземної допомоги. Адже, зважаючи на погіршення ситуації вдома, мігранти збільшують частку заробітків, яку переказують своїм сім'ям. Треба зважати також на особливості переказів жінок та чоловіків. Перші, як правило, хоча й надсилають менші суми, бо отримують нижчу платню, але більш регулярно. Це гальмує

скорочення загальних обсягів переказів, оскільки сфера зайнятості жінок-мігранток менше постраждала в умовах кризи. У деяких випадках валютні надходження від мігрантів навіть зростають, що відбувається у разі їхнього повернення та переказу на батьківщину заощаджень, накопичених за кордоном. Таким чином, перекази й надалі залишаються вкрай важливим фінансовим джерелом для країн, що розвиваються. Причому таким джерелом, який меншою мірою залежить від світової кон'юнктури і тому має велике антициклічне значення. Разом з тим, внаслідок падіння довіри до фінансової системи, перекази ще більше, ніж раніше, рухаються неформальними каналами.

Наступний аспект впливу кризи на міжнародні міграції — зростання дискримінації та стигматизації мігрантів. Хоча вони не конкурують з місцевим населенням, займаючи робочі місця, на які корінні мешканці не погоджуються, в умовах кризи деякі групи суспільства ототожнюють захист власних інтересів із обвинуваченням інших, передовсім мігрантів. За даними Євробарометру, підтримують програми повернення на батьківщину іноземців, які втратили роботу, 79% італійців, 78% британців, 71% іспанців, 67% німців, 51% французів. Деякі профспілки в Польщі виступали проти іммігрантів з країн, що не входять до ЄС. У Російській Федерації почастишали напади на мігрантів. Так, у 2008 р. було вбито 113 мігрантів, що удвічі більше, ніж попереднього року. Активна антиіммігрантська кампанія розпочалася восени 2008 р. у російських ЗМІ: просувалася ідея про небезпеку різкого зростання в умовах кризи злочинності серед цього контингенту населення. Зокрема, наводилися дані МВС, згідно з якими понад 40% злочинів у Москві вчинено мігрантами. При цьому, однак, не повідомлялося, що йдеться про мігрантів не з-за кордону, а з російської провінції⁹.

⁷ Ratha F., Mohapatra S., Xu Z. Outlook for Remittance Flows 2008-2010: Growth expected to moderate significantly, but flows to remain resilient // Migration and development Brief. — 2008. — № 8.

⁸ Ивахнюк И. Воздействие глобального экономического кризиса на миграционные тенденции и миграционную политику в регионе СНГ // И. Ивахнюк // The 17th OSCE Economic and Environmental Forum. Part 2 / Athens, 18-20 May 2009. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://osce.org/item/37833.html?c=RU>.

⁹ Чудиновских О. К вопросу о возможном влиянии кризиса на международную миграцию в России / О. Чудиновских // Демоскоп weekly. Электронная версия бюллетеня «Население и общество». — 2009. — 2–15 февраля. — № 363-364. — Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2009/0363/analit04.php>.

Таблиця 3

Динаміка обсягів переказів мігрантів до країн, що розвиваються, %*

	2008	2009		2010		2011	
		базовий прогноз	найгірший варіант	базовий прогноз	найгірший варіант	базовий прогноз	найгірший варіант
Усі країни, що розвиваються	8,8	-5	-8,2	2,9	-0,2	6,3	3,2
У т.ч. країни Європи та Центральної Азії	5,4	-10	-13	4,2	1,6	7,5	5,1

* Джерело: *Ratha F., Mohapatra S., Xu Z. Outlook for Remittance Flows 2008–2010: Growth expected to moderate significantly, but flows to remain resilient // Migration and development Brief. – 2009. – № 8.*

Хоча, на думку експертів, кардинального повороту до антиіммігрантських настроїв у більшості країн-реципієнтів не відбулося, тиск на політиків у напрямі скорочення імміграції безумовно посилюється.

Щодо політики країн призначення, тут можна простежити певну аналогію з подіями часів нафтової кризи 1973–1974 рр., коли більшість західноєвропейських країн запровадили відверто антиімміграційні заходи. В арсеналі політичних рішень: введення більш жорстких вимог допуску в країну; підвищення вимог до проходження тесту ринку праці (тобто доведення, що на робоче місце не претендує мешканець відповідної країни або іншої країни ЄС); обмеження можливостей для продовження дозволів, а також для зміни статусу перебування (наприклад, отримання статусу мігранта-працівника власником студентської візи); зменшення квот прийому іммігрантів; заохочення повернення мігрантів на батьківщину; посилення боротьби з нелегальною міграцією.

Так, відбулися зміни у бальній системі допуску іммігрантів до Великобританії. Для так званої першої категорії, тобто найбільш кваліфікованих спеціалістів, які фактично користувалися вільним в'їздом, було підвищено вимоги щодо освіти – не нижче магістерського ступеня, і рівня зарплатні – не менше 20 тис. фунтів на рік. Для другої категорії мігрантів-фахівців з дещо нижчим рівнем кваліфікації, які й раніше мали доводити, що на запропоноване їм робоче місце не претендує місцевий мешканець, вимоги тесту ринку праці посилено. Передбачається, що ці заходи призведуть до скорочення вдвічі кількості мігрантів з країн, що не належать до ЄС. В Іспанії перелік дефіцитних професій, який застосовувався для допуску іммігрантів без проведення тесту ринку праці, було скорочено на третину. У ньому залишилися лише досить специфічні професії, які потребують високої кваліфікації (наприклад, нейрохірург).

У низці країн було підвищено вимоги також і щодо воз'єднання сімей мігрантів. Зокрема, восени 2008 р. в Італії збільшили розмір доходу, який повинен мати мігрант, щоб отримати дозвіл на в'їзд членів сім'ї. Він встановлений на рівні мінімального соціального дохо-

ду (5,3 тис. євро) плюс по 50% цієї суми на кожного члена сім'ї. Дорослі діти та батьки у віці старше 65 років можуть бути допущені в країну лише якщо вони непрацевдатні і перебувають на утриманні мігранта, але мають при цьому оплачену страховку.

Зазвичай мігрант не може розраховувати на продовження дозволу на перебування, якщо він втратив роботу. Однак йому дозволяється певний час залишатися в країні для пошуку іншого місця роботи (в Італії – на 6 місяців, у Швеції – на 3 місяці, в Росії – на 1 місяць). Якщо ж роботи немає, він повинен залишити країну.

Ще одна реакція урядів на кризу – скорочення квот. В Італії на 2009 р. було встановлено квоту лише 80 тис. осіб і тільки для сезонних працівників (у 2008 р. – 150 тис., а в 2007 р. – 170 тис.). Квоти на працевлаштування іноземців скорочено в Росії та Казахстані, інших державах.

Водночас мігрантів заохочували до добровільного повернення на батьківщину. Відповідна програма започаткована в Чехії (лише для легальних мігрантів). Крім безкоштовного проїзду, безробітним іммігрантам пропонувалася грошова допомога: 500 євро на дорослого і 250 на дитину. Передбачалося, що впродовж першої фази реалізації проекту такими можливостями скористаються 2 тис. осіб. Реальна чисельність заявників була вдвічі меншою (70% з них становили монголи, 16% – узбеки). В Іспанії, де перебувають 3 млн мігрантів, у вересні 2008 р. прийняли закон, який стосується безробітних мігрантів з тих країн (крім ЄС), з якими підписано угоди про соціальне страхування. Їм пропонується у разі добровільного повернення на батьківщину виплатити суму допомоги по безробіттю, на яку вони могли б претендувати: 40% ще в Іспанії і 60% через 30–90 днів на батьківщині. Такі особи зможуть повернутися до Іспанії не менш як за 3 роки. Планувалося, що цією схемою скористаються до 100 тис. іноземців, проте за півроку імплементації закону їхня кількість ледь перевищила 900 тис.¹⁰

Причини непопулярності програм повернення очевидні. По-перше, мігранти, які здобули право на соціальну допомогу, не бажають його втрачати.

¹⁰ Paradedmetriou D., Sumption M., Somerville W. Migration and Economic Downturn: What to Expect in the European Union // Migration Policy Institute, 2009. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.igrationpolicy.org/transatlantic/EU_Recession_backgrounder.pdf.

По-друге, виїхавши на батьківщину, вони побоюються, що більше не зможуть повернутися до країни перебування. А найголовніше — на батьківщині ситуація зазвичай ще гірша, ніж в країні перебування, перспективи працевлаштування обмежені, заробітки мізерні, соціальна допомога відсутня. Досвід кризи 1970-х рр. та масштабних програм повернення, що тоді розроблялися, підтверджує, що ними користуються переважно ті мігранти, які й без цього були орієнтовані на вибуття. Так, хоча цільовою групою цих програм передовсім були вихідці з Північної Африки (Франція) та Туреччини (Німеччина), однак скористалися ними переважно громадяни Іспанії та Португалії.

Отже, навіть втративши роботу, мігранти найчастіше воліють перечекати кризу за кордоном. Якщо разом з роботою втрачаються й підстави для перебування, це означає перехід на нелегальне становище з усіма його наслідками. Враховуючи це, країни призначення посилюють заходи проти нелегальної міграції. Наприклад, в Італії запропоновано вважати нелегальне перебування, яке нині є адміністративним правопорушенням, кримінальним злочином.

Як погіршення становища мігрантів за кордоном, так і масове повернення на батьківщину не можуть не турбувати країни походження мігрантів. В умовах кризи політика цієї групи країн спрямована на запровадження (чи розвиток) програм реінтеграції мігрантів після повернення; захист прав мігрантів за кордоном; пошуки нових ринків праці для своїх громадян у країнах, які менше постраждали від кризи.

Наприклад, на Філіппінах було оголошено про створення спеціального фонду, який покликаний надавати кредити мігрантам, що повертаються на батьківщину, для забезпечення їхнього працевлаштування або відкриття власної справи. Департамент праці країни оголосив про започаткування для колишніх мігрантів програм з перекваліфікації та сприяння підприємству. Було збільшено державні витрати на розвиток інфраструктури в сільській місцевості та створення нових робочих місць, розширено систему мікrokредитування та підтримки кооперативів. Уряд також забезпечив працівникам-мігрантам, які втратили роботу за кордоном, надання юридичних послуг у разі невиплати їм заробітних плат та належних за контрактом компенсацій. До країн перебування було відряджено кілька офіційних місій, завдання яких полягало у наданні допомоги громадянам, що працюють у відповідних країнах, а також у пошуках нових місць прикладання праці для філіппінців. Зокрема, було досягнуто домовленість з японською корпорацією з надання со-

ціальних послуг про використання в Японії праці філіппінського персоналу¹¹.

У Киргизстані з метою працевлаштування мігрантів, які повертаються, уряд вирішив започаткувати масштабні гідроелектротехнічні будівельні роботи. В Таджикистані акцент зроблено на підтримку самозайнятості. Зокрема, мігранти, які мають намір відкрити власне дрібне підприємство, можуть отримати кредит, а орієнтовані на заняття сільгоспвиробництвом — ділянку землі, а також скористатися навчальними курсами з ведення господарства¹². Отже, криза виявилася хорошим стимулом до розробки низкою країн походження політики щодо громадян, працевлаштованих за кордоном, яка мала б існувати за будь-яких економічних умов.

Огляд наслідків кризи для міжнародної міграції, а також історичний досвід попередніх криз світової економіки дають змогу сформулювати деякі прогнози щодо подальшого розвитку світових міграційних процесів.

Основний з них полягає в тому, що «велика рецесія», яка певною мірою загальмувала міжнародні переміщення населення, як і інші глобальні процеси, до кардинального зменшення чисельності мігрантів та інтенсивності переміщень не призведе. По-перше, кризові явища спонукали більшість мігрантів, які вже здобули за кордоном надійний правовий статус і можуть розраховувати на соціальну допомогу, міцніше вкоренитися в країні перебування, зокрема, перевезти туди сім'ї. (Саме так розвивалися події за часів нафтової кризи 1970-х рр., коли, незважаючи на жорсткі обмеження, імміграція до основних країн-реципієнтів продовжувала зростати за рахунок об'єднання сімей). Поряд зі збільшенням обсягів міграції це означатиме підвищення ризику остаточної втрати частини національного трудового та інтелектуального потенціалу країнами-донорами внаслідок перетворення тимчасової еміграції на постійну.

По-друге, частина іммігрантів, які втратила право на перебування, однак не повернулася додому, де перспектив працевлаштування та заробітку обмаль, залишатиметься в країнах-реципієнтах нелегально, шукаючи роботу в тіньовій економіці. Тобто існує небезпека розширення нелегального сегменту міжнародних переміщень, а також неформальної зайнятості в країнах-реципієнтах. Тим більше, що тіньова економіка в результаті кризових явищ та в умовах падіння доходів населення вірогідно зростатиме, оскільки вироблятиме дешевші товари, використовуючи дешеву працю нелегальних мігрантів.

По-третє, попри економічні труднощі, в розвинутих країнах продовжуватиме існувати сегмент ринку пра-

¹¹ Awad I. The global economic crisis and migrant workers: Impact and response / International Labour Office, International Migration Programme. — Geneva : ILO, 2009. — P. 51.

¹² Унал Ф. Экономический и финансовый кризис в странах Центральной и Восточной Европы и Содружества независимых государств: гендерные аспекты и политические решения / Ф. Унал, М. Докманович, Р. Абазов / UNIFEM, 2009.

ці, де робочі місця є непривабливими для місцевого населення. Наприклад, у Росії в регіонах, які приймають найбільше мігрантів, тобто в Москві та Петербурзі, незважаючи на кризу, кількість вакансій зростала. Наприклад, у Москві вона збільшилася з 170 тис. у грудні 2008 р. до 231 тис. у березні 2009 р. З них лише 92 тис. служба зайнятості російської столиці вважала привабливими для москвичів¹³. Дефіцит працівників підтримуватиметься демографічними негараздами, старінням населення розвинутих держав, яке, серед іншого, обумовлює підвищення потреби у працівниках сфери соціальних послуг. Так, у США та Ірландії, тобто країнах, які найбільше постраждали від кризи, працевлаштування в охороні здоров'я та соціальних послуг зросло.

По-четверте, політика країн-реципієнтів, спрямована на скорочення імміграції, стосується лише певних контингентів тимчасових трудових мігрантів. Вона не може призвести до відмови від надання притулку, перешкодити возз'єднанню сімей (оскільки відповідні права захищено як міжнародним, так і національним законодавством з прав людини), а також передбачити порушення колективних міжнародних домовленостей щодо зон вільного пересування (ЄС, СНД) або двосторонніх угод, таким чином, матиме лише обмежені результати.

По-п'яте, економічна ситуація у країнах-донорах, що відзначається збільшенням безробіття, банкрутством дрібного бізнесу, наростанням заборгованості за кредитами, вірогідно обумовить зростання еміграційного потенціалу. Тобто люди вдаватимуться до пошуків будь-якої роботи за кордоном, у т. ч. нелегальної, що, крім іншого, може призвести до зростання загрози потрапляння у ситуацію торгівлі людьми.

По-шосте, міграція евентуально буде одним з інструментів стабілізації світової економіки після кризи. Зокрема, азійська фінансова криза кінця 1990-х рр. продемонструвала, що збереження ринків праці відкритими для мігрантів було важливим фактором економічного відновлення. Це стримуватиме уряди країн-реципієнтів від наджорстких заходів проти мігрантів. Адже в умовах зростання конкуренції за людські ресурси у виграші залишаться ті, хто збереже для себе джерела постачання додаткової робочої сили¹⁴. Наприклад, у лютому 2009 р. в умовах зростаючого безробіття у виступі на колегії Федеральної міграційної служ-

би Росії її директор К. Ромодановський підкреслював, що на зміну кризі прийде зростання, отже, Росії будуть потрібні додаткові трудові ресурси¹⁵. У США, де криза, як відомо, розпочалася з ринку нерухомості, деякі експерти пропонували для підвищення попиту на житло збільшити імміграцію, тобто розглядали прибуття іммігрантів як антикризовий засіб¹⁶. Деякі держави вже скористалися економічними труднощами сусідів, щоб залучити іммігрантів. Наприклад, канадський провінція Альберта запропонувала кваліфікованим працівникам-мігрантам, що перебувають у США, але втратили там роботу, перебратися до Канади. Крім іншого, їх заохочували більш простою і короткою процедурою отримання дозволів на постійне проживання¹⁷. Певні заходи щодо залучення іммігрантів, передовсім кваліфікованих, незважаючи на кризу, застосовували також країни, які не належать до числа традиційно імміграційних. Зокрема, в Німеччині з лютого 2009 р. було скасовано тест ринку праці при працевлаштуванні висококваліфікованих мігрантів, якщо вони отримали освіту в Німеччині або в німецьких навчальних закладах за кордоном, скорочено вимогу щодо суми інвестицій для іммігрантів-інвесторів з 500 до 250 тис. євро. У Швеції сформовано список дефіцитних професій, носії яких можуть працевлаштуватися в країні, прибувши за будь-яким видом візи, тобто не повинні повертатися на батьківщину і клопотатися там про трудову візу. Члени їхніх сімей одразу ж можуть приєднатися до них, — більше того, також вийти на ринок праці, якщо голова сім'ї має дозвіл на перебування тривалістю понад 6 місяців.

Враховуючи наведені міркування, спробуємо розглянути можливі наслідки змін міграційної ситуації для України. Нагадаємо, що у період розгортання кризи висловлювалися побоювання щодо повернення працівників-мігрантів з-за кордону і погіршення внаслідок цього ситуації на ринку праці. Дійсно, оскільки криза особливо негативно вплинула на будівельну галузь, де працювала значна частина українських мігрантів, будівельники поверталися, особливо з тих країн, на які припадала більшість наших мігрантів, наприклад, з Росії. За статевим та освітнім складом будівельників, які повертались, були здебільшого чоловіки із середнім рівнем кваліфікації, представники робітничих професій. Внаслідок переважання представників західних регіонів серед мігрантів з України їхнє повернення та

¹³ Зайончковская Ж. Миграция и кризис в России / Ж. Зайончковская // Україна в європейській та євразійській міграційних системах: регіональні аспекти. — К.: Стило, 2009. — С. 27.

¹⁴ О влиянии мирового финансового кризиса на миграцию (Рекомендации по вопросам политики Международной организации по миграции, Меморандум № 1) // Демоскоп weekly. Электронная версия бюллетеня «Население и общество». — 2009. — 16 февраля — 1 марта. — № 365-366. — Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2009/0365/analit08.php>.

¹⁵ Офіційний сайт Федеральної міграційної служби Росії. — Режим доступу: http://www.fms.gov.ru/upload/Vistuplenie_Romodanovskogo.doc.

¹⁶ Is Immigration the Answer to the Current Economic Crisis? / Population Research Institute. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.pop.org/20081012930/is-immigration-the-answer-to-the-current-economic-crisis>.

¹⁷ International migration outlook: SOPEMI 2009 / OECD. — Paris: OECD, 2009. — P. 58.

припинення валютних переказів на батьківщину передовсім відчутне саме у західних областях України. Оскільки участь селян у заробітчанських поїздках вища, згортання міграції найбільшче вдарило по сільській місцевості. Таким чином, внаслідок кризи в Україну поверталися передовсім представники тієї категорії трудящих, яким знайти роботу в умовах спаду економіки непросто, до того ж у ті регіони, де безробіття і можливості зайнятості навіть у період економічного зростання були несприятливими.

Не маючи перспектив на батьківщині, частина тих, хто втратив роботу за кордоном, вірогідно залишиться там нелегально. Отже, незаконний сегмент української трудової міграції збільшиться, становище мігрантів у країнах перебування погіршиться.

Водночас, за кордоном затребуваними залишаються послуги домашньої прислуги, сезонна робота в сільському господарстві, кваліфікована праця у промисловості. Тому, напевно, обсяги заробітчання в Італії, сезонної роботи в Польщі, Угорщині тощо зміняться несуттєво. Та й у Росії, за даними Вищої школи економіки, в реальному секторі існує дефіцит кадрів.

Здебільшого зберегли свої робочі місця за кордоном жінки — домашні робітниці та соціальні працівники, а також кваліфікована робоча сила. До того ж ці категорії трудящих найчастіше працюють у зарубіжних країнах легально. Тому, вірогідно, вони залишатимуться там на час кризи навіть у разі втрати роботи, оскільки зможуть скористатися певними соціальними гарантіями.

Отже, збільшення тиску на ринок праці в Україні внаслідок скорочення міграції помірне. А за умов адекватного реагування влади вплив кризи може мати й позитивні результати. Передовсім це шанс повернути на батьківщину національні кадри, поповнити трудовий потенціал за рахунок осіб, збагачених значним професійним та життєвим досвідом. Зокрема, повернення будівельників покращить умови виконання будівельних проектів до Євро-2012. Додаткове залучення в економіку кваліфікованих працівників є однією з основних умов майбутнього виходу з кризи. Неможна нехтувати позитивним впливом повернення для сімей заробітчани, виховання дітей, демографічної ситуації в цілому.

Мінімізація наслідків фінансово-економічної кризи у сфері міграції та використання позитивного потенціалу пов'язаних із нею змін вимагають ретельно розроблених дій. Насамперед вони мають бути спрямовані на соціально-економічну інтеграцію мігрантів, які повертаються. Враховуючи безробіття, найоптимальніший шлях — розвиток самозайнятості. Він потребує адрес-

них заходів, націлених на заробітчани, мета яких — забезпечення умов для ефективного використання зароблених за кордоном коштів в інтересах економічного розвитку України. Доцільно розробити державну та місцеві (для регіонів, охоплених інтенсивними міграціями за кордон) програми, спрямовані на заохочення повернення мігрантів на батьківщину, створення нових робочих місць, розвиток малого бізнесу, у т. ч. і за рахунок коштів, зароблених громадянами за кордоном. До розробки програм повернення можна було б залучати країн-реципієнтів української робочої сили, зарубіжну технічну допомогу та кредити.

Для зменшення негативних наслідків кризи у сфері трудової міграції за кордон варто було б сприяти зростанню внутрішньої мобільності трудових ресурсів як альтернативи зовнішній міграції і як засобу працевлаштування мігрантів, які повертаються з-за кордону.

Державі вже давно слід звернути увагу на розвиток системи послуг, що надаються працівникам-мігрантам банківськими установами, посприяти здешевленню переказів, покращанню умов акумуляції заробітків мігрантів та їх спрямування на розвиток економіки. Потрібно стимулювати активнішу участь національних фінансових установ у забезпеченні грошових трансферів мігрантів в Україну, розвивати конкуренцію між ними.

Для запобігання перетворенню тимчасової міграції на постійну необхідно значно активізувати зв'язки з мігрантами в країнах перебування, налагодити систематичне поширення інформації про ситуацію в Україні, умови переказів, відкриття бізнесу, соціального та пенсійного страхування тощо.

Враховуючи ситуацію на ринку праці в Україні та проблематичність забезпечення громадян гідними заробітками вдома, необхідно домовлятися із зарубіжними державами про забезпечення цивілізованих умов трудової міграції, зокрема у межах політики східного партнерства ЄС. Основним предметом переговорів може стати виконання українцями сезонних робіт, оскільки саме щодо цього існують реальні перспективи досягти порозуміння з країнами-реципієнтами. Особливого значення набуває укладення двосторонніх угод щодо соціального та пенсійного страхування, результативність яких та значення для мігрантів, вочевидь, є вищим, ніж угод про працевлаштування.

Таким чином, уже вкотре виклики міграційної ситуації в умовах кризи підтверджують необхідність активної державної політики в цій сфері, яка б забезпечувала захист інтересів і мігрантів, і суспільства